

NIVALA 74

Kohteen nimi:	Kolmikangas
Määrittys ja mj-luokka:	Kiuas / Piilopirtin sija (hist. aika). 1000 00 7464 Hopea-aarten löytöpaikka (hist.aika)
Peruskartta:	2433 04 SARJANKYLÄ
Koordinaatit:	p = 7107 ⁶ 93, i = 3404 80, z = n. 112,5 x = 7105 89, y = 2551 34
Kylä, kylänosa:	Sarja, Aittoneva
Tila, rek:no:	17
Omistaja	Aarno Pyöriä Sarjankyläntie 1161, 85620 SARJA

Alkukesällä 2003 ilmoitti puhelimitse nivalalainen Lauri Sarja (os. Perkkiöntie 65, 85580 Karvoskylä, p. 040 – 734 8203) Museoviraston arkeologian osaston tutkijalle Markku Torviselle Nivalan Sarjankylän Aittonevan Kolmiloukonkankaalla sijaitsevasta pakopirtistä. Sarjan mukaan kyseessä on vanhoilla suvun mailla oleva 1600-luvun pakopirtin kiuas, jonka lähistöltä on tehty Nivalan kolmiloukon hopea-aarrelöytö. Torvinen lähetti yhteystiedot allekirjoittaneelle, joka tuolloin työskenteli Pohjois-Pohjanmaan museossa tutkijana. Kesällä 2003 otettiin yhteyttä Lauri Sarjaan, mm. kohteen summittaiseksi paikantamiseksi. Käynti paikalla toteutui kesäkuussa 2004.

Kohteen läheltä tavattiin vuonna 1891 hopeakätkö, jonka esineet kuuluvat Suomen kansallismuseon kokoelmiin (H2792:1-12). Kätköön kuuluu mm. hopeinen 1500-luvun hansakannu, pikari, muki ja yhdeksän lusikkaa. Nuorimmat esineet ovat 1700-luvun alusta, joten kätköajankohdaksi sopii isonvihan aika. Löytötiedoissa löytöpaikan mainitaan olevan ”Sarjan kylän maalla ja noin 100 syltä erään ’pakopirtin’ rauniosta l. kiukaasta ja 22 kilometrin päässä pohjoiseen Nivalan kirkolta”. Löytötiedoissa mainitun pakopirtin paikka on kuitenkin ollut pitkään paikkakuntalaisten tiedossa. Tarkastuksen aikana paikalla ollut maanomistaja kertoi löydön aikoinaan tehneen Leonard Mustakankaan (”Puuhan Nartti”) eläneen vielä 1950-luvulla. Löytjä on kertonut kahta tarinaa. Toisen mukaan hän oli metsäreissulla istahtanut ja huomannut maasta paljastuneet esineet. Toisen mukaan hän oli tehnyt löydön etsiessään maasta suusta ladattavan luodikon hanalukosta pudonnutta nallia. Vaikka tapauksesta oli ollut usein juttua, ei tieto esineiden tarkasta löytökohdasta ollut siirtynyt Aarno Pyöriän tietoon. Tarinaa löydöstä kerrotaan myös lehtiartikkelissa (Joose Vilkuna, Vähäsarjan hopeat, Suomen kuvalehti, 1960 –luku?), josta kopio liitteenä.

Pakopirtti sijaitsee Nivalan kirkosta noin 15 km pohjoisluoteeseen. Alkuperäisissä löytötiedoissa mainittu 22 km tarkoittanee matkaa tietä myöten. Alue on alavaa ojitettua nevanreunaa, jonka lähialueet ovat nevojen ympäröimiä loivapiirteisiä alavia kalliokkankaita. Nivalasta Sarjankylän kautta Haapavedelle johtavan tien länsipuolella em. kuntien rajalla on Puuhan talo. Kohde sijaitsee tästä n. 1,4 km länsiluoteeseen ja kuntien rajasta n. 700 m lounaaseen. Kohteelle on kulku pitkin Teerinevalle johtavaa metsäautotietä, joka erkanelee Sarjankylän tiestä Viirelän talon kohdalla n. 700 m. kuntien rajasta etelään. Tien alusta n. 1,7 km päässä eroaa pohjoiseen Aittonevalle johtava tie. Sen puolimaissa on mutka, josta n. 150 metrin päässä on tien alittava metsäoja. Kiukaan jäänteet ovat tämän ojan varrella, tiestä n. 80 – 100 metriä itään ja heti ojan (tien itäpuolella kolmas oja tienmutkan jälkeen etelästä laskien) pohjoispuolella.

Paikalla on läpimitaltaan noin parimetrinen, syltä leveä, palaneiden kivien kasa, jolla on korkeutta puolisen metriä tai hieman sen alle. Osa kivistä on selvästi esillä. Maanomistaja on koonnut kasaan aikojen saatossa rauennutta ja osin kaiveltua kiuasta. Kiukaan ympärillä ei ollut havaittavissa

multapenkkiä tms. selvästi seiniä osoittavaa rakennetta. Kiukaan lähellä tuntui sammalen alla jokunen kookkaampi kivi, jotka voisivat olla perustuskiviä. Näitä ei kuitenkaan kaivettu esiin. Kiukaan eteläpuoleisen ojan pohjoisprofiilia paljastettiin hieman kenttälapiolla. Kiukaan kohdalla alkuperäinen pintamaa oli voimakkaan nokista. Nokiesiintymää ei kyetty kiukaan ympärille tehdyin koepistoin kuitenkaan kovin tarkasti rajaamaan. Mainittujen mahdollisten perustuskivien ja nokimaahavaintojen perusteella näyttäisi siltä, että kiuas on sijainnut pirtin pohjois-/luoteisnurkassa. Vanha lattiataso olisi sijainnut näin kiukaan ja siitä vain parin metrin päässä olevan ojan välissä. Oja lienee leikannut osan pirtistä.

Ojan eteläpuolella, ojasta n. 7 – 8 metrin päässä, kiukaasta n. 12 – 14 metriä eteläkaakkoon, tavattiin yksittäinen kuoppa. Sen halkaisija on noin 1,5 metriä ja syvyys noin 60 cm. Kuoppaa voisi ajatella lähinnä kaivoksi, joka on kuivunut viimeistään alueen ojituksen jälkeen. Kaivonkatsomistaitoisen Lauri Sarjan tekemän kokeilun mukaan kaivo sijaitsee vesisuonien risteyksessä.

Isonvihan ajalta oleva kohde on pahoin vaurioituneenakin mielenkiintoinen siihen liittyvän tunnetun historiansa mukaan, mm. kotiseutuväki on tehnyt vierailuja paikalle. Kohteen kiinnostavuuteen tuo oman osansa perimätiedon tallentama tieto sen asukkaiden kätkemästä hopea-aarteesta, joka tavattiin kankaalta pirtistä n. 100 sylon (180 – 200 m) päästä. Kätkijä on todennäköisesti ollut Vähäsarjan Heikki Pertunpoika (ks. Suur-Kalajoen talojen isännät ja emännät vuosina 1547 – 1721, Suur-Kalajoen historia, s. 441). Esineiden löytöpaikkaa ei tarkalleen tiedetä. Kerrotaan (perimätieto, vrt. Joose Vilkun artikkeli), että löytö on tehty polun varrelta. Kyseessä on ilmeisesti kohteen lounaispuolella vielä vuoden 1978 peruskartassa erottuva kankaita kulkeva polku (vrt. liitekartta, jossa pakopirtin paikka merkitty pisteellä, jota ympäröi 200 metrin säteellä oleva ympyrä) Tarkempaa määrittelyä aarteen löytöpaikalle ei ilmeisesti ole enää saatavissa.

Kohde tarkastettu 22.06.2004.

Aiemmat tutkimukset: -

Aiemmat löydöt: KM/H2792:1-12 (hansakannu, pikari, muki ja yhdeksän lusikkaa)

Diakuva: PPM 6755 Pakopirtin kiuas idästä, vasemmalla Lauri Sarja, oikealla Aarno Pyöriä

Kirjallisuutta:

Virrankoski, Pentti: Uskonpuhdistuksesta Isoonvihaan. Suur-Kalajoen historia I. Esihistoriallisesta ajasta isoonvihaan. Keski-Pohjanmaan historiasarja I. Kirj. Matti Huurre, Pentti Virrankoski, Kustaa Vilkuna. 1956. 2. painos. Kokkola 1988.

Fagerström, Raimo: Hopeaa Suomen kansallismuseon kokoelmissa. Museovirasto. Helsinki 2000.

Kartta: peruskarttaote 2433 04 SARJANKYLÄ, p.1978 (päälle p. 1988)

Liite: Joose Vilkuna, Vähäsarjan hopeat, Suomen kuvalehti, (1960 – luku?),

Oulussa 16.11.2004

Mika Sarkkinen M.S.

Mika Sarkkinen
tutkija/PPM

NIVALA 74 Kolmikangas

Kiuas/ piilopirtin sija, hopea-aarteen löytöpaikka

2433 04 SARJANKYLÄ

Tark. M. Sarkkinen 2004

p = 7107 93,
i = 3404 80,
z = n. 112,5

kaikkea merivesi sisältää jokaista sen kuutiometriä kohden.

Täytetyt sekä formaliiniin säilötyt veden asukkaat antavat aavistuksen siitä valtavasta joukosta, mikä suurelle yleisölle on melkein tuntematonta. Suurimmat otukset ovat painaneet satoja kiloja, kun taas pienimpiä katsellaan mikroskoopin avulla. Pienoismaailma avautuu eteemme, maailma, joka muuten on ollut silmiltämme salattuina. Saamme nähdä mitä ihmeellisimpiä asioita.

Tällainen on Tanskan aikaansaannos. Kysymyksessä ei ole pelkkä museo, vaan elävä näyttely. Kuolleet esineet, eläimet ja kasvit on saatu puhumaan omaa kieltään. Ne opettavat meille sitä, mitä mikään koulu ei pysty opettamaan kirjeen välityksellä. — Milloin me saamme oman, ajan tasalla olevan merta ja järviämme kuvaavan näyttelyn?

Asiantuntijoiden tilannearviointi

Rahat ovat tässä maassa tunnetusti tiukalla. Ei ole paljon toiveita, että valtio puuttuisi asiaan ja jos se sen tekisikin menisi siihen siksi paljon aikaa, että monet vanhat kalastusvälineet olisivat siihen mennessä ehtineet turmeltua. On koottava hankkeen taakse asiaa lähellä olevat piirit ja koottava yksityisiä varoja. Hankkeen taakse olisi saatava Suomen Kalastusyhdistys ja Kalamiehet ry. Edellä esitetyt ajatukset esitti kalastusneuvos Wikström Maataloushallituksen kalatalousosastolta.

Kalastusmuseon tai pysyvän kalatalousaiheisen näyttelyn tarpeellisuus on jo opetuksen kannalta ensiarvoisen tärkeä, huomautti professori Erkki Halme Kalataloudellisesta tutkimuslaitoksesta.

Merikapteeni Helge Heikkinen on itsekin ajanut kyseessä olevaa asiaa. Hän piti luonnollisena, että tällainen museo kuuluisi nähtävyyksimmme. Vanhana merenkulkijana ja kalastajana hän piti myös selvänä, että kalastusmuseo sopisi parhaiten merenkulmuseon yhteyteen ja mikäli asian käytännöllinen puoli saataisiin järjestyseen olisi siihen mahdollisuuksia, sillä vastikään perustetulla, Suomenlinnan saariin kuuluvalla Särkan merenkulmuseolla olisi kenties tilojakin varattavana tähän tarkoitukseen.

Asiantuntijoiden sekä yleinenkin mielenpide on museon perustamisen kannalla, mutta mistä löytyy se voima, joka saattaa tämän työn alulle. Tehtävä ei ole helppo eikä käden käänteessä suoritettu, se vaatii aikaa, rahaa ja uhrautuvaa työskentelyä. Mutta tällä asialla on kiire, ei ole aikaa hukattavana, jos mieli pysyä tämän asian tiimoilla tuntumassa muiden maiden vastaaviin hankkeisiin.

JOOSE VILKUNA

Vähäsarjan hopeat

Maahan piilotetut aarteet ovat omiaan kiihottamaan ihmisten mielikuvitusta. Uskomukset aarrehautojen yllä loimuavista aarnivalkeista ovat yleisiä. — Levottomina aikoina kätettiin meillä maahan ulkomaisen kaupan mukana tänne kulkeutunutta arvotavaraa. Tällainen isonvihan aikana kätetty aarre on Nivalan hopealöytökin.

Lokakuun lopulla 1891 palaili Puuhan Nartti metsästysretkeltä Vasaman sydänmaalta. Hän seurasi karjan tekemiä näkyviä ja löyhissä paikoin syväkiin polkuja, jotka tarkasti noudattivat kovemman maan rajaa Ranttisnevaa kaartaessaan kohti Sarjankylää.

Tapio oli ollut antelias, painava laukku puudutti olkapäitä, mutta lämmitti mukavasti selkää, väsytti ja paljo puolukan syönti hiukaksi, piti istahtaa lepäämään. Kun karjan uurtama polku oli tavallista syvämpi eivät polvet kovin koukkuun nousseet, vaikka mättäisen mukavasti painui.

Sadan sylen päässä sivulla matalalla Kolmikankaalla erottui puustoita ja kasvillisuudesta Isonvihan aikainen pakopirtin paikka. Nartille muistui mieleen, miten viisikolmatta vuotta sitten raivokas metsäpalo oli tuon pirtin paikan jättänyt polttamatta ja miten hänen väinämöispartainen isänsä kerran yökkölehtiä haklessa oli tuolla pirtin paikalla kertonut kaamean tarinan Isonvihan aikaisten Sarjasten kohtalosta polttotuhon asti ja lopuksi juhlallisesti sanonut: "Päne poika mieleen, että viaton veri ei kahdesti pala".

Mutta mitä? Erämiehen tarkka silmä keksi polun reunassa parin sylen päässä pyöreän kuvion, jota lounaaseen avautuvan aavan Ranttisnevan takainen illan kajo tavallista paremmin valaisi. Pyöreä kuin linnun silmä mutta iso, myyrän reikä? Ei ihmisen tekemä rengas se on? Katsoa pitää, mitä kaikki kuluttava karjansorkka on esiin mättäänreunasta mullistanut. Koukkusormeen tuli maanvärinen juomalasin kokoinen musta muki. Nartti napsautti näpillä: ei raudalle rämähtänyt vaan vaisusti helähti. Kiiltävin silmin Nartti sieppasi puukon, raapaisi tutkaimella varovasti, vuolaisi hitusen ja puraisi mukiin reunasta. "Hopeaa!" pääsi Nar-

tilta ääneen ja päälle silahtava nauru.

Kiihkeln vapisevin sormin penkoi Nartti mättästä. Silkkitomun, kärventyneiden nahkan ja tuohen palasten joukosta tuli esille mukia, pikaria, kymmenkunta lusikkaa ja kaiken keskellä kookas kannu ja kannessa nuppina komea sotilas täysine varusteineen.

Lähes kaksisataa vuotta maassa maannut aarre oli paljastunut. Kuusi miespolvea oli yltse kulkenut, raivokkaat metsäpalo olivat kärventäneet nahkaiset ja tuohiset suojat, yhden mukiin laita oli sulanutkin. Sisimmäisenä suojana olleet silkit pakkanen ja kosteus olivat hajoittaneet tuskin tunnettavaksi mullaksi.

Ympäriille päylyillen ja puhallillen Nartti puhdisteli ja laukkuunsa sijoitteli hopeita, lopuksi hän irroitti kannun kannessa olevan soturinupin ja kääri sen varovasti kuin vastasyntyneen lapsen luodikon puhdistustappuroihin ja sijoitti liivinsä povitaskuun.

Uskomattomalla vauhdilla levisi tieto, että Nivalan ja Haapaveden rajalla asuvan Puuha-nimisen kruununtorpan poika Leonard Mustakangas oli löytänyt aarteen. Aarteet ja kätöt valkeolleen ovat aina ihmismieliä ja mielikuvitusta enemmän kiihottaneet. Kansaa tulvi katsomaan. Vaunuilla ajaen tulivat kirkkoherra Simelius ja vallesmanni Pettersson, joka toi kruununvouti Odenwallin määräystä löydön luovuttamisesta Muinaistieteelliselle toimikunnalle.

Puuhan torpan peräkamarin pöydällä hurstisella alustalla oli kaunis kasa hopeaa. Mustasukkaisen tarkasti Nartin äitimuori vartioi aarteita päästämättä ketään käsin kannuja ja lusi-koita kopeloimaan. Hallavapartainen ja hampaaton isä Antti haasteli Isonvihan tarinoita. Laveasti ja värikkäästi kertoili kiinnostuneille kuulijoille Nartti löytönsä tapahtumat, visusti vaieten

nupista, joka puuttui keskellä pöytää olevan kahden korttelin korkuisen kannun kannesta.

Mutta löytöä ei niin vain luovutettu. Oulun läänin kuvernöörin kirjekin määräyksineen 5. päivänä marraskuuta jäi tuloksettomaksi kunnes saapui valtionarkeologi Aspellin kirjelmä, jossa luovutettiin 200 kultamarkan löytöpaikkio. Se johti tulokseen. Hopeat, 12 eri esinettä, luovutettiin Muinaistieteellisen toimikunnan haltuun.

Mutta löydön ja luovutuksen tarina ei päättynyt tähän. Asiantuntijat Kansallismuseossa huomasivat, että komeasta kannusta puuttuu kannen-nuppi. Irroitustalijista päättäen sen pitäisi olla löytäjän hallussa.

Seurasi uusi liki vuoden kestävä kirjeenvaihtokierros uhkauksineen ja lupauksineen, kunnes syksyllä 1892 asia oli selvä: "Leonard Antinpoika Mustakangas luovuttaa hopeakannun kuu-luvan kannennupin 250 kultamarkan maksusta". Nuo rahat sydänmaalla olivat suuria.

Rennosti Puuhan Nartti leikkasi terävällä puukollaan kateellisten kyläläisten nähden mahorkkaa viitosen setelin päällä ja tarjotessaan piippuun pantavaa köyhille kessunpolttajille päästi silahtavan naurun.

Hopeain kertomaa

Hopeat olivat 1600-luvun mestarien töitä, kaukaa kaupungeista. Perimätieto kertoi, että ne olivat syrjäisen Vähäsarjan talon isäntävään maahan kätettä Isonvihan aikana. Oli oltu varakkaita. Eipä ihme.

Tasavetisen, koskettoman Kalajoen suuhun oli muodostunut melkoinen kauppakeskus suurine markkinoineen, myytiin ja ostettiin. Jo 1600-luvulla.

Vähäsarjan miehetkin saavoivat ja soutivat kesäisin sinne täysiä vene-

Vähäsarjan petäjävanhus, josta kerrotaan monta isoonvihaan liittyvää tarinaa.

kuormia tervaa, potaskaa, kapahaukia, nahkoja, liha-, hillo ja puolukkasaa-veja. Talvisin hevospelleillä turkiksia, lintuja ja käsitöitä poikkimaisin myös Raahen porvareille.

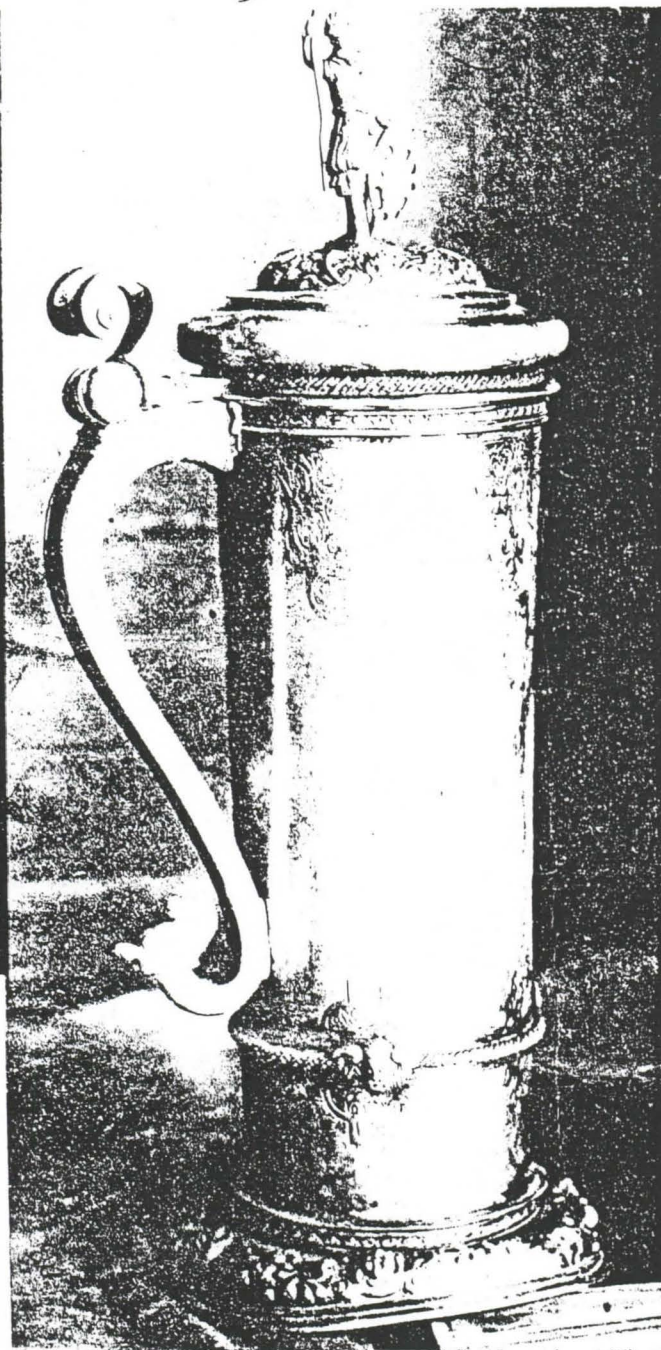
Paluukuormissa oli suolaa, rautaa, kupariesineitä ja löytyipä isännän arkun pohjalta silkkiäkin naisväelle. Isäntä nosti pöydälle hopeesineenkin, jonka tekotaidossa Tallinnan, Turun tai Tukholman hopeaseppät olivat panneet parastaan. Olihan hopea varma sijoitus, kun seteleitä ei tunnettu, mihin liiat talarit sopi sijoittaa, kun ensin oli kaikki välttämätön varattu.

Nain kertyi Vähäsarjankin isäntäin nurkkakaappiin esine kerrallaan osoittamaan omistajain vaurautta.

Mutta myrsky oli tulossa. Suomen historian kovin aika alkoi suurilla nälkävuosilla 1697, jatkui suurena Pohjan-sotana ja ennenkuin päättyi Uudenkaupungin rauhaan 1721 oli kolmannes Kalajokivarrenkin asukkaista tuhoutunut. Miehet kerättiin monena nostona sotimaan merten taakse. Ani harvat palasivat ja loputkin, Armfeldin armeijan hävittyä Napuella 1714, tuhoutuivat myöhemmin Norjan tuntureilla, ja niin Pohjois-Suomi oli vihollisen armoilla. Aikoi Isoviha.

Tapansa mukaan Kalajokilaaksen siivittäjäkin tarttui aseisiin puolustamaan kotiseutuaan, vieläpä säälimättömin keinoin yltiöpäisen kuninkaansa Kaarle XII:n suosimilla tavoilla, joihin vihollinen kaksinkerroin vastasi, armoa ei pyydetty eikä saatu. Koskelan Kyöstin ja Raudas-Pekan johdolla tuhoitiin monta kasakkajoukkoa, mutta järjestynyt sotaväki voitti. Koskelan Kyösti kaatui Malilan kahakassa Nivalassa ja pian temmelsivät hurjat kasakat ja kalmukit kaikkialla.

Kauhuissaan väestö pakeni metsiin kätkien maahan kirkkojen kellot, rahat ja arvoesineet, joita vihollinen innok-

Turussa ja Tukholmassa 1600-luvulla tehtyjä hopealusikoita. Turkulaiset lusikat ovat hopeaseppä Hans Heijerin käsialaa.

Aarteiden mukana oli כמה Tallinnassa 1600-luvulla tehty hopeakannu. Kannun päällä olevan koristenupin irroitti löytäjä itselleen, mutta sai sen kuitenkin myöhemmin luovuttua Kansallismuseoon, tosin hyvää korvausta vastaan. Kuvat ovat Kansallismuseon.

sillä irralliset paikkakuntalaiset olivat pahimpia varkaita.

Hetken katseli ja muisteli Heikki hopeita kaivamansa kuopan laidalla:

Viimeksi käytössä, kun juuttien kuninkaasta ja Narvasta voiton sanomia juhlittiin ja Kaarle XII keuhuttiin. Hyi! Esillä olivat, kun isä-Pertun maahanpaniaisia pidettiin — siellä on isäkin nyt Sarparannan ahteessa, ei tiedä mihin panen tuon painavan kannunkin, jonka hän kerran oli Kokkolon porvareilta paljolla rahalla ja tavarell rempseällä tuulella ollessaan lunastanut".

Huolella Heikki kääri hopeat ja silkit leveään vuotaan, asetteli tuchilevyt suojaksi joka laidalle kuoppaan ja nosti varovasti irroitettua mättään tarkasti entiselle paikalleen. Tulevaisuus pelotti. Kohtalo oli kova, ilmaisipa aarteensa tahi ei, talojen isäntiä vihollinen erikoisesti etsi. — Tämän enempää hopeat eivät kerro näkemäänsä. Ne ovat kyllä kuulleet vieraiden ratsujen töminää, huutoja, tulipalon räiskettä ja etsintää, kuinka kehäillä laajalta alalta maata pisteltiin.

Niin kävi, että omistajaa ei tullut, eikä Vähäsarjan hopeita uudestaan sulatettu eikä saaliina vieras vienyt, vaan nyt ne ovat Kansallismuseon aararakammiossa kertomassa aikansa taivoista ja tekijänsä tyylistä.

Maakirjat kertovat lyhyesti rivien välistä sitä enempi: Vähäsarjan isänsä Heikki Pertunpoika 1701—1713 vaimo Pirkko, Mikko Pertunpoika, edellisen veli 1723—1731 — siis kymmenen vuotta myöhemmin Heikin veli Mikko ilmestyi Vähäsarjaa lämminnä pitämään ja veroja maksamaan.

Liki neljäsataa vuotta vanha Vähäsarjan jättiläismänty tietäisi paljon, mutta se visusti vaikenee, kätkee kaikki tietonsa paksun kolhitun kaarnansa alle.

kaasti etsi, kiduttaen kiinni saamiaan ilmaisemaan aarteet. Parhaiten kuvaa oloja Ylivieskan kappalaisen Gabriel Galamniuksen runoteos "Suru Sanomat Suomalaiset" (kirjoitettu 1720 painettu 1734). Siitä pieni ote:

Aiwan alcoisten alasti,
Seliän päälle singotteli.
Pijskallansa pingotteli
Kysyi: Cusa cuokarosi,
Hohtawaiset hopiasi,
Cusa cullat kirckahimmat,

Cusa calut cällihimmat,
Cusa caicki cattilasi,
Cusa tiskisi tinaiset,
Cusa punainen pucusi,
Warsin juhla waattehesi?

Pahinta lähti perheineen pakoon myös vauraan Vähäsarjan isäntä Heikki Pertunpoika tutulle tervapirtilleen penikulman päähän Heiskannevan taakse Aitto- ja Ranttisnevan kulmaan Kolmikankaalle, arvoesineet mukana,

Tukholmassa tehty hopeatuoppi.